

ԷՄԻԼ ԶՕԼԱՆ ԵՒ ՆԱՏՈՒՐԱԼԻԶՄԸ

Համաշխարհային գրականութիւնը մի խոշոր կորուստ ունեցաւ այս օրերս յանձին էմիլ Զօլայի, որ մեռաւ խիստ տրագիկ պայմաններում։ Անսպասելի մահը վրայ հասաւ Զօլային այնպիսի տարիքում, երբ նրա ստեղծագործող խոշոր տաղանդը ինչպէս մի վիթխարի հնոց անօրինակ բեղմնաւորութեամբ շարունակում էր արտադրել մէկը միւսից աւելի հետաքրքիր, աւելի մեծ գրական գործեր. նա անկարող եղաւ նոյն իսկ տե՛սնել իր վերջին՝ «La vérité», վէպի տպագրութեան վերջը, որ նորերս միայն սկսուեց հրատարակուել Փրանսիական «L'aurore» թերթում։

Զօլայի անունը, նրա անձնաւորութիւնը, նրա ամբողջ բարոյական պատկերը և հասարակական ժամանակակից այրող հարցերին նուիրուած նրա բազմաթիւ երկերը այնպէս յայտնի են ամբողջ աշխարհի ընթերցող հասարակութեանը, որ գուցէ աւելորդ լինի այս անակնկալ, ցաւալի մահուան առթիւ վերստին նկարագրել յոյզերով և փառքով հարուստ այդ մեծ կեանքը ընդարձակօրէն, կամ թէկուզ հակիրճ տեսութիւններով։ Նրա անձնաւորութեան և գրական գործունէութեան մասին ահագին հատորներ են գրուել «Րուգոն-Մակարների» սերիան, «Երեք քաղաքները» և «Զորս Աւետարանը» այնպիսի հսկայ մեծութիւն են կազմում համաշխարհային գրականութեան մէջ, որ քիչ ու շատ կրթուած մարդու աչքից չեն կարող խուսափել։

Զօլային՝ իբրև գրականադէտի և հասարակական գործչի վիճակուած էր մի բացառիկ բաղդէ՝ իր աղմկայոյզ կեանքի արշալոյսին և վերջալոյսին թէև տարբեր հանգամանքներում և տարբեր պատճառներով նրա անունը համաշխարհային հետաքրքրութեան առարկայ դարձաւ, իսկ իր հայրենիքում՝ Փրանսիայում մերթ հիացմունք, մերթ անասելի զայրոյթ, մերթ խո-

րին յարգանք, մերթ բուռն ատելութիւն առաջ բերեց դարձնելով նրա գոյութիւնը լիքը և լաւ ապրած կեանք: Իր գրական գործունէութեան սկզբում նա յայտնում է իբրև գրական մի նոր հոսանքի՝ նատուրալիզմի յանդուգն ներկայացուցիչ, որ գալիս է մաքառելու բովանդակի շփոթի համարեալ կէս դար տեղ տիրապետութեան դէմ. իսկ վերջին տարիները նա անսպասելի կերպով դուրս եկաւ իր գրասենեակից, թողեց խաղաղ գրական աշխատանքները և հրապարակ նետուեց ոչ թէ իբրև սոսկ գրչի մարդ, այլ քաղաքական գործիչ: Ամբողջ քաղաքակիրթ մարդկութեան հասարակական կարծիքը յուզող մի խոշոր երևոյթ էր այդ, երբ մի գրող իր տաղանդով սանդձած փառքին և անուանը յենուած մարտահրաւէր էր կարդում Ֆրանսիայի զինուորական ամբողջ կազմին և սպանում դարաւոր նախապաշարունակների նուիրական համարուած հրէշաւոր շէնքը խորտակել: Խօսքս Դրէյֆիւսի գործի՝ աշխարհահռչակ L'affaire-ի, զինուորական դատավարութեան անսխալականութեան և Զօլայի յանդուգն ու հմայիչ «J'accuse»-ի մասին է:

Մեծ գրողի աղմկայայտ կեանքի այս երկու հետաքրքիր շրջաններն այն աստիճան նշանակալից են, այնպիսի մեծ ազդեցութիւն ունեցան մէկը գրական—մտաւոր հոսանքների և միւսը ժամանակակից քաղաքական—հասարակական հասկացողութիւնների, տիրող գաղափարների վրայ, որ արժէ դրանցով աւանձնապէս զբաղուել, առանձին տեսութիւնների նիւթ դարձնելով: Զօլայի գրական դերի մեծութիւնը, նրա խաղացած դերի արժէքը ժամանակակից պատմութեան մէջ, նրա հասակի ամբողջ մեծութիւնը այդ երկու շրջանների մէջ է: Որոշել նատուրալիզմի տեղը և նրան ծնունդ տուող հանգամանքները ընդհանուր գրականութեան պատմութեան մէջ, որոշել Զօլայի դերի նշանակութիւնը Դրէյֆիւսի դատի և նրան յարակից, նրանից տրամաբանօրէն բխող հասարակական հոսանքների մէջ կը նշանակի պատմել Զօլայի ամբողջ կեանքը:

Ահա այս է ներկայ յօդուածի նպատակը:

*
* *

Բնութեան մէջ, ֆիզիքական երևոյթների շրջանում իշխող պատճառականութեան օրէնքը իր բոլոր զօրութեամբ արտայայտուած է և գաղափարների աշխարհում, ուր նոյնպէս ամեն մի պատճառ հետևանք է և ամեն մի հետևանք պատճառ է մի այլ անմիջական հետևանքի և սրանցից մէկը միւսով է բացատրուում:

Ահա թէ ինչու իւրաքանչիւր գիտական վարդապետութեան,

թէօրիայի ծաղկումը, նոյնպէս որևէ գրական կամ փիլիսոփայական չկօլան քաղաքներու և հասկանալու համար անհրաժեշտ է մի յետագարձ հայկապը ձգել մօտաւոր անցեալի վրայ և այդ չըջանում ախրող մտաւոր հոսանքների մէջ փնտրել սկիզբը, արմատները ժամանակակից գաղափարների, ժամանակակից հասարակական երեւոյթների:

Այս տեսակետով նստութեանը պայմանաւորող պատճառները պարզելու համար հետաքրքիր է դառնում նրա նախընթաց գրական դպրոցի, բոմանտիզմի ոգին բացատրել, որովհետեւ մէկը միւսի դէմ սկստած բեակցիան է, նրա հակահարուածն է: Կեանքի և գրականութեան փոխադարձ ազդեցութիւնն իրար վրայ արտադրում է այն, ինչ սովոր ենք անուանել զաղափարները էվոլյուցիոն: Հասարակական և քաղաքական այս կամ այն պայմանները անհրաժեշտապէս առաջ են բերում որոշ արամադրութիւն, կաղապարում են ժամանակակից հոգիները և բնասութիւնների, մարդկանց անհատական աշխարհների վրայ դնում են իրիստ բնորոշ և յայտնի էպոխային յատուկ կնիք: Որոշ ժամանակում իշխող արամադրութիւնը, հոգեկան անհանգրստութիւնները կամ բաւականութիւնները, իդէալական, կամ նիւթապաշտական որոշ ձգտումների մէջ դաստիարակուած սերունդի միջոցով արտադրում է մի յայտնի գրականութեան ժանր, որ ապրում է այնքան ժամանակ, որքան կենսունակութիւն ունի նրան ծնունդ տուող հասարակական կազմակերպութիւնը: Որովհետեւ խօսքը Փրանսիական գրականութեան մասին է, ապա չափազանցութիւն չի լինի ստել, որ գուցէ ոչ մի ժամանակ կեանքի ազդեցութիւնը գրականութեան վրայ այնպէս սուր, այնքան բեկիւնօվ երկրպոյ չի արտայայտուել, որքան XIX դարի սկզբին: Փրանսիական հասարակութիւնը XVIII-դ դարի վերջին և XIX-դ դարի սկզբին հոգեկան երկու խաչքը, մինչև այդ ժամանակ չը տեսնուած ցնցումների ենթարկուեց, որոնք նրա ամբողջ էութիւնը տակն ու վրայ արեցին: Նախ Մեծ յեղափոխութիւնն իր արիւնոտ մրրկով եկաւ ու անողորմ կերպով քանդեց հասարակական—քաղաքական բաղաձայն հին հասկացողութիւնների, հին նախապաշարմունքների շէնքը—խոստանալով հնի աւերակների վրայ վերածնուած, նոր կեանքի փառաւոր յաղթանակը կանգնել, երջանկութեան արշալոյսը վառել մօտիկ հորիզոնի վրայ: Մարդիկ շտապեցին դերեզմաններ պատրաստել այն բոլորից, ինչի հաւատում էին, ինչ որ մինչև այդ ժամանակ համարոււմ էր նուիրական, ինչի վրայ կեանքը հաստատուած էր իր բոլոր արտայայտութիւններով: Բոլոր կապանքներից յանկարծակի ազատուած միտքը խօսական թոխը—

ներ դործեց. նոր հասարակութիւն էր դարբնուած նոր հիմունք-
ների վրայ և մօտաւոր պերսպեկտիւան ընդգրկում էր տիե-
զերքը: Սակայն այդ չը տեսնուած տրագիդիայի, պատմական
այդ սեծ յեղաշրջման պատրաստողներն իրար յօշոտելով ճակա-
տագրապէս զինուեցին ազատութեան սեղանի վրայ, յեղափո-
խութիւնն ինչպէս կրօնոս՝ լափեց իր զաւակներին, և երազած
ազատութեան, կօլլեկտիւ կամքի, հասարակական արդար սերզ-
բունքների, վաղուց հետէ վնասարած ճշմարտութեան և արդա-
բութեան փոխարէն հորիզոնի վրայ յիշուեց Նապօլէօնի վիթ-
խարի էգօիզմը իր սանձարձակ ու ցինիկ քմահաճութեամբ:

Բարոյական զարհուրելի կատաստրօֆ էր այն, մի չը տես-
նուած յուսախաբութիւն, որ կօշմարի պէս ծանրացաւ տան-
ջուած, յոգնած մարերի վրայ: Մօտաւոր անցեալի բուռն ցըն-
ցուններն յաջորդող այս անսպասելի հարուածը, բոլոր հաւա-
տալիքների, բոլոր համոզմունքների, բոլոր ազնիւ ջնոգքների
այս խորտակումը առաջ բերեց հոգիների մէջ մի խեղտող դա-
տարկութիւն, մի մոռյլ պեսսիմիզմ: Ահա այդ ժամանակ սպա-
տերն ուռիների, Խիտըր նոճիների տակ, հեռաւոր անձանք
հորիզոններում, խուլ անապատներում փափսայող ջրերի ափերին
լացող մի թափառական ոգի եկաւ սրտերում բուռն դրեց և
գրականութեանը ներշնչումներ բերեց: Իրականութիւնից դըմ-
դոն, պատրանքներով դառնապէս մոլորուած հոգիները մի տե-
սակ միտակ տրամադրութեան մէջ ընկան և կրօնը էլի մի ան-
գամ վշտացած հոգիների ապաստանը դարձաւ: Շատօրբիանը
յալօնուեց և շուտով նրա Le génie du Christianisme-ը այնքան
մեանխօյիկ հոգիների ախփիչը, միայնութեան ընկերը, սի-
րելին դարձաւ: Մի հետաքրքիր զուգահեռութեամբ Le génie
du Christianisme-ը լոյս տեսաւ 1802 թ. ապրիլի 12-ին, ճիշտ
նոյն օրը, երբ ամենակարող դարձած Նապօլէօն հրատարակեց
կոնկորդան, քաղաքական և կրօնական իշխանութեան այդ դա-
շինքը, որ կնքուած էր մեռնող ազատութեան գլխին: Էլ ոչինչ
չը կար մօտաւոր փառաւոր անցեալից, այնքան յոյսերից ու
երազներից և Շատօրբիան հրաւիրում էր բոլոր հիասթափուած-
ներին գէպի կրօն, գէպի բնութիւնը, գէպի միայնութեան մե-
լանխօյիկ խոհերը: Ուրիշ կերպ չէր էլ կարող լինել, երբ ամ-
բողջ կեանքը դարձել էր ձանձրոյթ, վիշտ ու թախիծ: Ժամա-
նակակից իշխող տրամադրութիւնը մենք գտնում ենք Շատօր-
բիանի հերոսներից մէկի խոստովանութեան մէջ. «Իմ կեանքի
սկզբից ես չարունակ անձնատուր եմ մի թախիծ, որի սերմը
եւ կրում եմ իմ մէջ ինչպէս ծառը, որ պահում է իր պտղի
սերմը: Իմ բոլոր զգացմունքներին խառնուած է միշտ մի ան-

ծանօթ թոյն... Ես մի ծանր երազեմ... Ես ձանձրանում եմ կեանքից. ձանձրոյթը ինձ միշտ խեղտում է. ինչ որ հետաքրքրում է ուրիշ մարդկանց, իմ փոյթը չէ... Թէ Եւրոպայում և թէ Ամերիկայում հասարակութիւնն ու բնութիւնը ինձ համար ձանձրալի են»:

Այսպէս էին այն հոգիները, ուր բուն դրեց բոմանտիզմը, որով անհատական յախուճն զգացմունքի ծայրայեղ սրբագործումը մի նոր կուլտ դարձաւ բազմաթիւ ցաւած հոգիների համար: Մարդիկ գաղափարների մի մի աշխարհ ստեղծեցին իրանց համար, ուր երազներով ապրեցին երևակայական ուրախութիւնն ու թախիծը, երևակայական մեծութիւններն ու վշտերը առանց կարիք ունենալու այլ, կողմնակի գոյութիւնների: Ինչիվիդուալիզմը զօրացաւ որպէս սրտերի սանձարձակ ու սանտիմենտալ զեղումն, որպէս ծայրայեղ սէր դէպի բնութիւն, դէպի մեղանիօլիկ առանձնութիւնը: Բոմանտիզմի սկիզբը դրուեց այդպէս պատրաստուած հողի վրայ, հետո չէր Վիկտոր-Հիւգոն, նա, որ *Le génie du Christianisme*-ից քսան հինգ տարի յետոյ բոմանտիկ շկոյլայի վերջնական ձևակերպումը կատարեց:

Մօտաւորապէս 1830-ական թւականներին Շատօբրիանով, Գեօթէ-Շիլլերով, Բայրօնով ներշնչուած հասարակութիւնն ու գրականութիւնը բոմանտիկ է մետաֆիզիկայով համեմուած: Նրա լիրիզմը սանտիմենտալ զեղումներով, զեղանկար ու հարուստ պատկերներով գնում է դէպի բարձր խորհրդածութիւններ անյայտի, մարդկային ճակատագրի, տիեզերքի գերագոյն, անհասանելի նպատակների մասին: Անհատական յոյզերը մարդուն կրտրում են իրականութիւնից, խորթացում են կեանքի նիւթական պահանջներից, մի կողմ են մնում բանականութիւնն իր մտածելու, քննելու, տարրալուծելու կարողութեամբ, միտքը տիեզերական բացիռնել ճշմարտութիւնները գտնել չի հետամըտում, բարձի թողի են լինում հոգեբանութիւնն ու գիտութիւնը, մտածելու և դատելու արուեստը, ճշգրիտ և տրամաբանական մեթոդը: Մարդիկ չեն խօսում, այլ կարծես, երգում են, չեն տեսնում, այլ երազում են, պատկերները ֆանտաստիկ են և սանտիմենտալ, ամեն ինչ լիրիկական զեղումնէ, անգամ բոմանի մէջ իշխում է լիրիզմը, ժորժ Զանդի հերոսները մի մի լիրիկական բանաստեղծներ են, Ալֆրեդ-դը-Միւսէն լալիս է իր «Գիշերներում» (*Les nuits*) և Վիկտոր-Հիւգոն իշխում է այդ բոլորի վրայ և իր լայնարձակ ու հարուստ ոճով, իր ֆանտաստիկ պատկերներով տոն, ուղղութիւն տալիս ամբողջ գրականութեան:

Առաջին կայսրութիւնը բոմանտիզմի օրօրանն եղաւ, իսկ երկրորդ կայսրութիւնը՝ նատուրալիզմի, Բեստաւրացիայի և նրան յաջորդող ժամանակի սերունդը, բոմանտիկ և երազող, վաթսունական թւականներից իր ձգտումներով և հաւատալիքներով դիմում է դէպի դեկադանս. ժողովրդի մտածող խաւերի մէջ մի շարք բարոյական և մտաւոր ֆակտորների ազդեցութեան տակ առաջ է գալիս մի շարժում, որ իրական լինելու բոլոր հանգամանքներն ունի, Բուսսօի, Շատօբրիանի և Լամարտինի սանտիմոնտալ, էնտուզիաստ, յեղեղուկ ձգտումներով գրականութեան կողքին XIX դարի երեսնական թւականներից սկսեալ քաղաքական և մտաւոր մի քանի առաջնակարգ կարեւորութիւն ունեցող երևոյթներ ֆրանսիական հասարակութեան մէջ առաջ են բերում մի գրական, քննադատական ոգի և նրա առաջ լայն մտաւոր հորիզոններ են բաց անում։ Սէն-Սիմոնեան վարդապետութիւնը, թէև ուսուցիչայի կերպարանքով, բայց մի զօրեղ բարոյական մղումն է հանդիսանում լաւագոյն խելքերին դէպի մի լաւագոյն ապագայ։ Յուլիսեան և 48-ի յեղափոխութիւնները թէև դրսում, փողոցում, բայց սօցիալիզմը տեսան. սնտեսական դասակարգային պայքարի և նրա սպառնալի հետանկարը որպէս անորոշ, անկերպարան մի հասարակական երևոյթ լոյս ընկաւ և մտքերի մէջ իրարանցումն առաջ բերեց։

Քննադատական վերաբերմունքը դէպի կենսական սովորական և կարևոր երևոյթները նոր, անորոշ բայց յուսալից ձգտումները, բոմանտիզմի երազող, զգացմունքների հետ խաղացող ոգու դէմ սկսուած քննակիան ունենում է իր զօրեղ ճատագոյլը, հրապարակ է գալիս Տէնը. այդ մեծ մեթոդիկ խելքը և ուղղութիւն է տալիս սկսուած շարժմանը։ Տէն իրաւացի կերպով նկատում է որպէս թերութիւն նատուրալիզմի, նա աշխատում է գրականութեան մէջ անցկացնել գիտական մեթոդը, Թէ իբրև փիլիսոփայ, թէ իբրև քննադատ և պատմաբան նրա ազդեցութիւնն ահագին է մտաւոր ուղղութիւնների վրայ սկսեալ 1865-ից։ Տէն աշխատում է հոգեբանութիւնը դարձնել մի իսկական գիտութիւն. նրա համար «հոգին միներթին կանոնաւորուած շարժումն է, ինչպէս մակնթացութիւնը ծովում և մի խորձ տպաւորութիւնների և էմպուլսիաների, որոնք այլ կողմից նայելով իրանց հերթին նոյնպէս ներկայացնում են կանոնաւորուած շարժումն և ներվային թիթեռներ»։ Մարդկային բանականութեան արստրակցիայի կարողութիւնը ըստ Տէնի, մարդու և անասունի խելքերի ամենահիմնական տարբերութիւնն է. անգամ «ես»ի իդէան Տէնի համար արստրակցիայի պրօյեկտի մի

սերիայ է: Զուտ հոգեկան և փիղիօլոգիական երևոյթները նա կապում է իրար ներվային կենտրոններին յատկացնելով մեր բոլոր զգացմունքների, բոլոր զաղախարներէ ծագումը և նրանցից դուրս Տէնի համար իրական և հաստատուն ոչինչ չը կայ:

Գրականութեան մէջ մեթոդի հիմունք Տէն ընդունում է էքսպերիմենտալ—փորձնականը, «Լաւ ընտրուած ամենամանր փաստեր, հարուստ ու նշանակալից, լայն կերպով՝ հանգամանօրէն պարզուած, ահա այսօր ամեն մի գիտութեան նիւթը», ասում է Տէն: Գիտական այս մեթոդը Տէն տարածում է նաև վիպասանութեան ու պատմութեան վրայ, սա մի քննադատական լայն սիստեմ է, որ ընդգրկում է գիտութեան և գեղարուեստի բոլոր ճիւղերը. «պատմութեան հիմունքը, ըստ Տէնի, պիտի լինի հոգեբանութիւնը և ինչ որ հոգեբաններն անում են անցեալի համար, մեծ վիպասանները և թատերագիրները պիտի անեն ներկայի համար»: Եւ այսպէս Տէն կարծէք ուղղում է ասել վիպասաններին՝ վերցրէք կեանքի մանր ու մեծ բազմաթիւ փաստեր, լուսաբանեցէք այդ փաստերը գիտական մեթոդով, տրամաբանական հետևողութեամբ պարզեցէք հոգեկան աշխարհը մինչև նրա ամենամութ, ամենաանշան անկիւնները և դուք մեզ կը տաք մի հետաքրքիր, իրականութեան ճշգրիտ պատկերը կազմող վէպ:

Տէնի ուսումնասիրութիւններն ու թէօրիւնները մուտք են գործում գրականութեան մէջ. նրա մեթոդով միտքը հոգեբանական գիտողութիւնների համար չի բաւականանում միմիայն իր ներքին աշխարհով, իր «եսով», ինչպէս անում էր լիբիզմը, հապա և Տէնի մատնացոյց արած «մանր փաստերն» է փնտրում իր շուրջը, իրանից դուրս գտնուող «ուշ-ես» ի մէջ: Եւ այս «ուշ-եսն» է, որ դառնում է բոմանի նիւթ որպէս հակադրութիւն բոմանտիզմի ընտրած «ես»ին և նրա լիբիկական զեղումներին:

Շնորհիւ Տէնի մի ամբողջ յեղաշրջումն է կատարւում մտածողութեան եղանակի, նիւթեր ընտրելու մեթոդի և այդ նիւթերը չահագործելու, նրանց վերլուծութիւնից եզրակացութիւններ հանելու մէջ: Միևնոյն ժամանակ Կլօդ-Բերնարի փիլօլոգիական ուսումնասիրութիւնները, նրա հետաքրքիր գիւտերը, ներվային սիստեմների ֆունկցիայի վերաբերեալ նրա ուշագրաւ գիտնական եզրակացութիւնը թէ ներվային մանր կենտրոնները գործում են անկախ մեծ կենտրոնից և այլն, այս բոլորը հզօրապէս օժանդակեցին Տէնի հոգեբանութեան և նրա-

նից բղխող իր վարդապետութեան ու թէօրիանրին իբրև անհրաժեշտ հիմունք ծառայեցին:

Սէն-Սիմոն, Կլոդ-Բերնար, Տէն, երկու յեղափոխութիւնները (1830 և 1848) նրանց յարակից պայմաններով անցեալ դարի յիսուսական թուականներին ձրանսխայում պատրաստեցին մի սերունդ, որի հոգին կարծէք էլ տրամադիր չէր յափշտակուելու բոմանտիկական յոյգերով, որ ձեռք է վերցնում անխորհուրդ մեղանխօլիայից, որի ընտեալները հաւատում են գիտութեանը, իսկ բազմութիւնը, մասսան հնարաւոր, կարելի է գտնում մօտաւոր նիւթական երջանկութիւն, բաղդ, բարօրութիւն այլ հիմունքների վրայ: Այնուհետև յաջորդող պերիօդը արդէն գիտական պօղիտիվիզմին է պատկանում, բոմանտիկ երազների տեղ բռնում է գործնական մատերիալիզմը, իսկ սկեպտիցիզմը մտքին տալիս է մի այլ, հիմնական, պահանջող քննադատող ուղղութիւն:

Այսպէս էր այն հասարակական տրամադրութիւնը, այն իշխող ոգին, որ հնարաւոր դարձրեց նասուրալիզմը, մի գրական շարժում, որ առաջնակարգ երևոյթ է հանդիսանում XIX-դ դարի վերջին կիսում: Երկրորդ կայսրութեան տրագիկական անկումը բոմանտիզմի վերջնական պարտութիւնն էր միաժամանակ, իսկ երրորդ հանրապետութեան հաստատութիւնը քննադատող, պահանջող մտքի, իրական մեթոդի յաղթանակն եղաւ: Զօլայի «La débacle» վէպի վերջում՝ հերոսը զիտելով հրդեհուող և բոցերով լուսաւորւած Պարիզի աւերակները բացականչում է տխրութեամբ՝ «ամեն բան պէտք է նորից սկսել»... Նատուրալիզմը այդ սկսուող ճնորդութիւններից՝ մէկն էր:

*
* *

Երբեմն ժամանակի ոգին, մթնոլորդի մէջ հասունացած գաղափարներն աստիճան զօրեղ են լինում, որ մի նոր վարդապետութեան, մի նոր ժամանակակից շկօլայի հիմնադիրներն անգամ մի տեսակ փատալ գործիքներ են հանդիսանում հրամայող էվօլյուցիայի ձեռքին և կատարում են իրանց յեղաշրջող, առաքելութիւնը, քանզում հին կազմակերպութիւնները, հասկացողութիւնների հին շէնքերը, շարունակելով իրանց մեռնող սերնդի անգամ, մեռնող վարդապետութեան կուսակից համարել՝ Հաւատացնում են, որ Լիւտեր երկար ժամանակ ինքն իրան ամենաջերմ կաթօլիկ էր համարում և նոյն իսկ երբեմն սարսափով էր տեսնում իր քարոզութիւնների մի փոքր խիստ, անսպասելի հետևանքները:

Այսպիսի մի, կարելի է ասել, անգիտակից գրական առաքելութիւն էր վիճակուած Գիւստաւ—Ֆլօբերին, որ բօմանտիկ և նատիւրալիստ դպրոցների մէջ իր գրականութեամբ, մանաւանդ իր «Madame Bovary»-ով բռնում է միջին տեղը Գիւստաւ—Ֆլօբերի, ինչպէս անցողական շրջաններին պատկանող բոլոր գործիչները, մի բարդ գրական տեմպերամենտ է։ Գործնական կեանքի մէջ իր սովորութիւններով բուրժուա՝ նա մի կատարեալ բօմանտիկ է իր դաստիարակութեամբ, իր ճաշակով և պաշտում է Հիւգօին։ Միևնոյն ժամանակ նա բռնն ատելութիւն է տածում դէպի բուրժուազիան և գրում է մի բօման, մի գլուխ գործոյ, որ կատարեալ հերքումն է բօմանտիզմի։ Այդ բօմանը նրա Madame Bovary-ն է, ուր նա ցոյց է տալիս ամենատրագիկ հանգամանքներում, թէ սրբան վնասակար է սանտիմենտալ, դատարկ գեղումներով անորոշ ու յեղեղեղ տենչերով դաստիարակութիւնը, բարոյական խրատները զուտ վերացական պայմաններում, մի խօսքով բօմանտիզմի ամբողջ վտանգը։ Իր հերոսուհու Madame Bovary-ի ճակատագրին հետեւելով՝ մարդ տեսնում է թէ մինչև որ աստիճան երբեմն լիբիկական յափշտակութիւնները, կրքոտ գալարումները, անորոշ յոյզերը գործնական կեանքի մէջ պատճառ կարող են դառնալ այնպիսի դաստիարակութիւն ստացած անհատների անգիտակից անբարոյականութեան և վերջնական ողբալի անկման։

Ամբողջ այդ գործը կատարուած է հզօր գլխով և վարպետ, կիրթ ձեռքով, լոգիկան, բարոյական եզրակացութիւնները պահուած են մի անողորմ ճշտութեամբ, այնպէս որ միտքը խուսափել չի կարողանում բօմանտիկ, սանտիմենտալ դաստիարակութեան ի վնաս ծանր եզրակացութիւններէջ։ Այսպիսով բօմանտիկ ծնուած ու սնուած Ֆլօբեր տալիս է առաջին համարեա նատուրալիստ վէպը և իր անողորմ լոգիկայով հարթում է այն մարդու ճանապարհը, որ պիտի գար շուտով երիտասարդ դպրոցն ամբողջապէս իր ուսերին կրելու։

Դա մի յանդուգն գործ էր. բօմանտիզմի տակաւին առերևոյթ տիրապետութեան շրջանում (1857) մի ըմբոստ տաղանդ քսան տարուայ մանրակրկիտ ուսումնասիրութիւններից, ժամանակակից հասարակական կազմը խորը հոգեբանական դիտողութիւնների ենթարկելուց յետոյ գալիս էր իր վէպով ասելու, թէ այդ հասարակական օրգանիզմը փթած է և անկայուն, որ բուրժուա-բօմանտիկ դաստիարակութիւնը պատրաստում է միայն մի հիւանդ անբարոյական սերունդ, որ ընտանիքն այդպիսով դառնում է մի տխուր ֆիկցիա։

Հարուածուած խաւերում կատաղութիւնն ընդհանուր էր այդ յանդուգն գրողի դէմ և շուտով ձեռքեր դատարան քաշուեց արդարանալու իր գրքով տարածած «անբարոյական գաղափարներին» համար: Դա մի վերջին փորձ էր հինը պահելու, որ սակայն յաջողութիւն չունեցաւ, րօմանտիզմի շրջանը փակուեց և գրականութիւնը անցաւ քննադատական խորհրդածութիւններին:

Այսպէս էր այն հասարակական-գրական միջավայրը ուր Զօլան ոտք կոխեց:

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

(Լր ԵԱՐՈՒՆԱԿՈՒԻ)